

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 59
Godina XXX
Maj, 2025.
[str. 69-86]

© Monos 2025

Kreditno poslovanje u Sjeveroistočnoj Bosni 1878-1914

Dr. sc. Muhamed Nametak

Pojava modernih novčanih zavoda s dolaskom Austro-Ugarske monarhije u Bosnu i Hercegovinu 1878. otvorila se nova faza u privrednom i društvenom razvoju Bosne i Hercegovine. Sjeveroistočna Bosna je bila jedna od privredno najrazvijenijih regija u zemlji i zbog toga akumulacija novca iz privrede omogućila je otvaranje domaćih banaka i štedionica. Pored domaćih institucija, koje su se bavile kreditiranjem, veliku ulogu odigrale su i strane banke, prije svega Privilegovana zemaljska banka. Na osnovu arhivske građe, štampe i dosadašnjih rezultata bavljenja historijom bankarstva ovaj rad pokušava dati doprinos poznavanju kreditnog poslovanja. Ključna pitanja na koja se pokušava dati odgovor jeste: ko i za koje potrebe uzima kredite? U radu je na osnovu više primjera ilustrirano da kredite uzimaju, kako javni tako i privatni subjekti za sve vrste potreba, što znači da su krediti bili jedan od osnovnih pokretača promjena u društvu na prijelazu dva stoljeća u ovom dijelu Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: banke, Zemaljska vlada/uprava, štedionice, kredit, kmetovi, industrija, trgovina, poljoprivreda, infrastruktura, poduzetnici, kolonisti.

UVOD

Austro-Ugarski mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine, koji joj je dodijeljen na Berlinskom kongresu podrazumijevao je da je isti dodijeljen kako bi se situacija u zemlji popravila i umanjilo nezadovoljstvo stanovništva. Iako je Bosna i Hercegovina doživjela određene pomake tanzimatskim reformama, ona je dočekala austrougarsku okupaciju, kao jedna od privredno najzaostatijih zemalja u Evropi. Najveći izvor nezadovoljstva u zemlji su bili

PROŠLOST

agrarni odnosi, koji su se zbog svojih specifičnosti prelijevali i na međuetničke relacije. Kompleksnu situaciju u zemlji potpirivale su vjerske razlike i agitacija iz vana, tako da je nova vlast zaključila da radikalno rješavanje bilo kakvih otvorenih pitanja u zemlji može iz temelja promijeniti odnos snaga. Zbog toga se zemaljska uprava odlučila na postepeni napredak u nadi da će takav pristup dugoročno zadovoljiti ne samo strane u Bosni i Hercegovini nego i u Monarhiji. Naime, s obzirom na nagomilane probleme u zemlji, političke elite u Monarhiji su shvatile da je rješavanje bosanskohercegovačkih problema bio veliki finansijski teret za Monarhiju, koju ona nije ni mogla, a ni htjela da podnese. Upravo zbog toga, jedan od prvih zakona, koji je donesen, Zakon o upravljanju od 22. februara 1880. postavio je temelje na kojima je počivala austrougarska finansijska politika u Bosni i Hercegovini sve do njezinog raspada 1918. godine. Osnovne odredbe tog zakona počivale su na principu da troškovi upravljanja Bosne i Hercegovine treba da se namire iz bosanskih prihoda. Zemaljska uprava je bila obavezna da za dobivanje kredita za javne investicije dobije odobrenje parlamenata obje polovine Monarhije.¹ Zbog ovakvih postavki sistema zemaljska uprava je od početka bila orijentirana na pronalazak kapitala bilo na tržištu novca, bilo iz bosanskohercegovačke privrede. Kako bi uspješno

zahvatila bosanski privredni potencijal, Monarhija se najprije okrenula razvoju privrednih grana, koje su se razvijale na temelju domaćih resursa. U isto vrijeme domaći poduzetnički sloj se upućivao na koncentraciju kapitala i otvaranje novih grana privrede. Logičan slijed ovakvih nastojanja je bio da su regije sa izraženim privrednim potencijalom brže stvarale koncentraciju kapitala, koji je korišten kako za razvojne programe zemaljske uprave tako i za privatna poduzetništva.

Područje Sjeveroistočne Bosne bio je jedan od privredno najvitalnijih regiona Bosne i Hercegovine za vrijeme Austro-Ugarske okupacije i uprave. Posavina nije bila zahvaćena ustankom 1875-1878. pa je u najvećoj mjeri bila pošteđena pustošenja, koja su doživjeli ostali ustanički krajevi u zemlji.² Privredni razvoj ovog područja išao je u dva smjera. Okupaciona uprava je privredne grane koje je zatekla, raznim mjerama i metodama nastojala osuvremeniti i unaprijediti, dok je u isto vrijeme, koristeći prirodne resurse, nastojala pokrenuti nove grane privrede. Zbog dosta povoljnih geografskih prilika, prije svega ravnog terena, ova regija je ostvarivala suficit u poljoprivrednoj proizvodnji. Urbana središta su vremenom postala centri trgovine i proizvodnje tako da je agrarno stanovništvo u njima, iako i dalje u većini, u padu u odnosu na ruralna područja. U Bijeljini je od poljoprivrede

1 Dževad Juzbašić, *O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine*, Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom, ANU BiH, Sarajevo, (2002.), 33.

2 Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za historiju, Sarajevo, (2004.), 245.

živjelo 56% stanovništva, u Gračanici 61 %, a u Gradačcu 62% stanovništva.³ Slična situacija je bila i u Modriči, gdje je agrarna privreda zapošljavala i izdržavala blizu dvije trećine stanovništva.⁴ Tuzla je bila jedino mjesto u ovom dijelu Bosne i Hercegovine, gdje je više od polovine stanovništva pronalazilo svoju egzistenciju izvan poljoprivrede.⁵ Jedna od najznačajnijih novina koje je okupaciona vlast donijela bilo je osnivanje i uvođenje gruntovnica, koje je otpočelo 1886. godine. Postojanje gruntovnica je bilo neophodno kao preduslov za odobravanje hipotekarnih kredita. Upravo je regija Sjeveroistočne Bosne, tačnije Tuzlanski okrug, prva završila taj posao. Prve gruntovnice u Bosni i Hercegovini otvorene su u kotarima Tešnju i Prnjavoru, 1886. Derventa je svoju gruntovnicu dobila 1887., Gradačac 1888. Bijeljina i Brčko 1889, Tuzla 1890, Maglaj 1891, Gračanica 1892. i Zvornik 1893. godine.⁶

Poljoprivreda je tokom cijelog perioda austrougarske okupacije i uprave ostala glavno zanimanje većine stanovništva i glavni izvor prihoda. Pored uzgoja žitarica i povrća, ova regija je bila značajna i po uzgoju voća, u prvom redu šljiva. Prirodne pogodnosti učinile su šljivarSKI region Bosne i Hercegovine, jednim od najznačajnijih centara proizvodnje šljive

u svijetu. Početkom 20. stoljeća, sjeveroistočna Bosna bila je jedan od tri najpoznatija šljivarska regiona u svijetu. Od svih voćnjaka u zemlji, na one pod ovom kulturom otpadalo je oko 80%. Službeni podaci pokazuju da su mnoga mjesta Sjeveroistočne Bosne bila značajni centri uzgoja šljiva. Službeni podaci iz 1906. godine govore da su Brčko, Derventa, Doboj, Gračanica, Bijeljina, Zvornik, Tuzla, Maglaj, Bosanski Šamac, Orašje i Žepče imali statut za trgovinu šljivom što je značilo da je uzgoj i trgovina regulirana strogim propisima.⁷ Šljiva je, pored domaće upotrebe, bila i značajan izvozni artikl i doprinosila smanjenju bosanskohercegovačkog trgovačkog deficita. Pored šljive, čiji uzgoj je osuvremenjen, okupaciona uprava je donijela još jednu važnu poljoprivrednu kulturu, šećernu repu, čije uzgajanje se vladinim mjerama podstiče od 1888. godine. Pred početak Prvog svjetskog rata šećerna repa se uzgajala na površini od 1100-1200 hektara. Uzgoj šećerne repe forsirao se iz razloga što su prihodi od uzgoja ove kulture bili u prosjeku 60-80% veći u odnosu na druge kulture. Također, puštanjem u pogon pušnice 1890. i šećerane 1892. u Usori, podmirene su domaće potrebe šećerom.⁸ Pored poljoprivrede, u ovoj regiji se osnivaju i neka od najznačajnijih industrij-

3 Omer Hamzić, *Gospodarske prilike u Gračanici za vrijeme austrougarske uprave 1878-1918. godine, sa posebnim osvrtom na trgovinu*, Gračanički glasnik br. 1, Gračanica (1996.), 49.

4 Hadžibegović, I. (2002.), 235.

5 Iljas Hadžibegović, (2002.), 205.

6 Izvještaj o upravi (1906), 487.

7 Muhamed Nametak, *Razvoj šljivarstva u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije i uprave s posebnim naglaskom na ulogu grada Brčko*, Gračanički glasnik br. 52. Gračanica, (2021.), 65-67.

8 Ferdo Hauptman, *Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba Austro-Ugarske vladavine (1878-1918)*. Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, knjiga 2, ANU BiH, (1987.), Sarajevo, 125-126.

skih preduzeća i rudnika u Bosni i Hercegovini. Od rudnika svakako se isticao rudnik lignita Kreka u blizini Tuzle, koji je po svojoj proizvodnji bio najznačajniji rudnik u zemlji. Od industrijskih pogona, najznačajniji su bili: rafinerija nafte u Bosanskom Brodu, osnovana 1893. godine, kada je pokrenuta i tvornica sode u Lukavcu, fabrika za destilaciju drveta u Tesliću iz 1898. i tvornica špirita u Tuzli.⁹

INSTITUCIONALNI RAZVOJ BANKARSTVA U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI

Krediti nisu novina, koja je došla sa Austro-Ugarskom monarhijom u Bosnu i Hercegovinu. Poznato je da su u XIX stoljeću brojni trgovci posuđivali novac uz kamatu. Također su i institucije poput vakufa imale uređene načine za davanje zajmova. U jednom izvještaju iz 1887. konstatovano je da kreditno poslovanje postoji i da je rašireno, ali na vrlo štetan način. Najviše kredita je bilo bez sudskih ovjera, često datih od strane zelenasa, koji su uz svjedoke postizali najčešće usmeni dogovor sa dužnikom. Česta je pojava bila da seljaci kupuju sjeme od zelenasa na proljeće uz dogovor da se zajam vrati na jesen u dvostrukom ili ponedje i trostrukom iznosu. Raširena je bila i pojava davanja alkoholnih pića na kredit, gdje su brojni seljaci, koji to zapravo nisu mogli sebi priuštiti odlazili u kafane, čiji su im vlasnici bez ikakvih

ograničenja davali pića na kredit što je u konačnici brojne seljake upropaštavalo i ostavljalo bez zemlje.¹⁰ Zbog nepostojanja gruntovnica seljaci nisu mogli uzeti hipotekarne kredite kod novčanih zavoda poput Union banke, koja je počela sa radom 1883. što je vodilo ka stagnaciji poljoprivrede i opadanju poreskih prihoda, dok su jedini dobitnici u cijeloj priči bili trgovci i pojedini kuferaši, koji su se bavili zelenastvom.¹¹

Kreditno poslovanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije i uprave može se raščlaniti na više kategorija. Prije svega, krediti se dijele po tome da li su dužnici privatna lica ili državne institucije. Također, podjela se pravi i po namjeni kredita, da li se radilo o investicijskom ili potrošačkom kreditu, te naposljetku kredite dijelimo po njihovoj visini na male i velike. Ova posljednja podjela je iz historijske restrospektive utoliko značajnija zbog činjenice da su u arhivskim izvorima sačuvani uglavnom podaci o velikim kreditima tako da neke konkretnije zaključke o manjim zajmovima, možemo izvući isključivo na osnovu generalnih zaključaka iznesenih na godišnjim skupštinama banaka. U Bosni i Hercegovini se dosta rano pojavila potreba za osnivanjem banaka, prije svega od strane zemaljske uprave, koja suočena sa limitirajućim faktorom Zakona o upravljanju, nije imala drugog izbora nego da se za razvojne projekte

⁹ Joso Lakatoš, Aco Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Jugoslovenski Lloyd, Zagreb, (1924.), 119-121, 124-126, 144.

¹⁰ ABiH, Zajedničko ministarstvo finansija (ZMF), Opći spisi 3183/87 BH

¹¹ Isto

Zemaljska banka Tuzla

zadužuje kod banaka. Za potrebe velikih ulaganja u privredu, oslonac se morao potražiti isključivo u stranom kapitalu. Prva banka u Bosni i Hercegovini, bila je Union banka, koja je prvu svoju filijalu otvorila 1. avgusta 1883. godine.¹² Union banka je tokom svog postojanja bila itekako prisutna u sjeveroistočnoj Bosni, pretežno preko vladinih investicijskih programa. Primjer za to je tvornica špi-rita u Tuzli, koja je osnovana 1887. i usorska šećerana, čije je osnivanje, 1893. godine, bilo omogućeno kreditom Union banke u iznosu od 500.000 forinti.¹³ Zbog određenog rizika u poslovanju na teritoriji Bosne i Hercegovine, karakteristika svih banaka, koje su djelovale u zemlji bila je da su poslovi sa vladom bili preferirani, dok su privatni poduzetnici

bili prisiljeni tražiti garancije za kredite ili uopće tražiti kapital na drugim stranama. U februaru 1895. grupa privatnih poduzetnika tražila je podršku zemaljske uprave za osnivanje nove banke, koja je trebala da podrži nove poslovne poduhvate, kao i da već postojeće poslove pomogne povoljnim kreditima kako bi isti mogli da se prošire.¹⁴ Međutim, pokazalo se da je za potrebe lokalnih sredina jako važnu ulogu imala koncentracija kapitala domaćih privrednika, koja se manifestirala u otvaranju štedionica, a kasnije i banaka u ovoj regiji. Sjeveroistočna Bosna je, ne računajući Sarajevo, prvi dio Bosne i Hercegovine u kojem počinje da se razvija domaće bankarstvo. Prva od takvih ustanova Brčanska štedionica, osnovana je 1889. godine sa osni-

12 Todor Kruševac, *Sarajevo pod austrougarskom upravom*, Muzej grada Sarajeva, 1960., 218.

13 Hauptman F, (1987.), 125-126.

14 ABIH, ZMF, Opći akti 220/1895.

vačkim kapitalom od 50.000 forinti.¹⁵ Slijedeća štedionica otvorena je u Bijeljini 1893. godine, njezin kapital 1899. iznosio je 160.000 forinti.¹⁶ Kolika je potreba i interes kod domaćih poduzetnika bio za takvim vidovima bankarskih usluga govori i podatak da je bijeljinska štedionica u prvoj sedmici od svog osnivanja uspjela plasirati 15.000 forinti kredita preko mjenica.¹⁷ Rad ovih novčanih institucija lokalnog karaktera je imao nekoliko zajedničkih karakteristika. Po podacima kojima raspolazemo, može se zaključiti da je njihov rad bio uspješan, one su povremeno pokazivale veću dobit od bankarskih poslova nego što je to uspijevala Union banka, koja je stavila težište na duhanski monopol. Dokaz za tu tvrdnju je i često povećanje kapitala koje su ove ustanove poduzimale. Tako je Brčanska štedionica, odlukom skupštine iz 1894. godine, povećala akcijski kapital s 50.000 na 100.000 forinti, što znači da je zavod radio izuzetno uspješno, što potvrđuje i činjenica o ukupnom prometu te godine od preko 14 miliona forinti.¹⁸ Primarni cilj ovih štedionica bio je da potpomognu osnovne privredne grane u svojim sjedištima, međutim njihovo poslovanje je pokazalo da je postojala i šira potreba za novcem. Na primjer, iako je Brčko bilo centar trgovine šljivom u zemlji, brčanska štedionica je i u godinama kada je urod i izvoz šljive bio slab poslovala do-

Priznanica Filijale Tuzla (Zemaljske banke)

sta dobro. U svojoj prvoj godini postojanja, koja je inače bila nerodna, Brčanska štedionica je imala dobitak 20.783,47 forinti što znači da je u odnosu na svoj dionički kapital ostvarila preko 40% dobiti.¹⁹ Tako dobar rezultat u poslovanju bio je dokaz da su ove ustanove itekako imale prostora za rast. Jasno je da je kapital za osnivanje ovih štedionica došao od domaćeg stanovništva, ali da je uprava istih u najvećoj mjeri bila u rukama stranaca, što se objašnjava slabim obrazovanjem i nedovoljnim brojem stručnjaka iz oblasti bankarstva u Bosni i Hercegovini. Po sastavu uprava, vidi se da su vodeći ljudi

15 Izvještaj o upravi (1906), 364-365.

16 ABiH, ZMF, Opći akti 2740/1899.

17 Bošnjak, br. 6, 8. februar 1894., 2.

18 Bosnische Post, 30. mart 1895. br. 26, 3.

19 Bošnjak, br. 14, 6 april 1893., 2.

dolazili iz raznih sfera poslovnog života. Tu su se nalazi pripadnici veleposjedničkog sloja bosanskih muslimana, zatim srpski poduzetnici, a primjetan je i značajan bio i broj Jevreja. Na čelu Bijeljinske štedionice bio je ugledni veleposjednik Ali-beg Pašić, a pored njega u upravi je bio i Omer-beg Salihbegović. Pored njih mjesto u upravi su našli i srpski trgovci Diko Jovičić, Stevo Panić i Vidak Ristić. Predsjednik uprave Brčanske štedionice bio je Alija Kučukalić, iz poznate porodice koja je dugi niz godina dominirala u trgovini šljivom u tom gradu. Njegov zamjenik bio je Stevan Kovačević, a u upravi su se nalazili i strani doseljenici. Iako su štedionice bile osnovane domaćim kapitalom i nominalno pod upravom domaćih ljudi, vodeće poslove su uglavnom obavljali stranci, često Jevreji, porijeklom iz Monarhije. Direktor Bijeljinske štedionice bio je Wilhelm Zwybach, dok je Brčanskom štedionicom rukovodio Josef Dormuth.²⁰ Ova pojava često je nailazila na podozrenje dijela javnosti, te je sasvim sigurno služilo kao loša reklama za ove ustanove. Kod kritičara prisustva kuferaša vladalo je mišljenje da direktori zapravo vladaju štedionicama te da iste zbog njih trpe štetu, jer ne obavljaju dovoljno revnosno svoj posao.²¹

Novčani zavodi, koji su porijeklom svog osnivačkog kapitala vezani za Mo-

narhiju, rano su uočili privredni potencijal ovog područja i usmjerili svoju ekspanziju na njega. Već u aprilu 1896., nepunu godinu od svog osnivanja, Zemaljska banka otvara svoju filijalu u Tuzli,²² da bi 1899. otvorila filijale u Brčkom i Bijeljini, ovu posljednju na temeljima bijeljinske štedionice, koja je tom prilikom apsorbovana u njezin sastav.²³ Pored ovih mjesta, do 1914. Zemaljska banka osnovala je još svoje ekspoziture u Derventi, Doboju, Bosanskom Šamcu i Zvorniku.²⁴ Sve ekspoziture podignute su na temeljima tzv. duhanskih trafika, s obzirom da je banka, po osnivanju, dobila na upravu duhanski monopol ona je kontrolisala veleprodaju duhana u zemlji tako da je ova visokotarifna roba prokrčila put njezinoj ekspanziji. To je još jedan pokazatelj, kako je domaća potražnja za robom generirala ekonomski rast i ekspanziju banaka u ovom dijelu zemlje. Naposljetku, vrijedi spomenuti Privilegovanu agrarnu i komercijalnu banku, koja je nakon svog osnivanja, 1909. godine, imala filijalu u Brčkom, koja je počela sa radom 1911. godine.²⁵

Zemaljska banka je vremenom uspjela da apsorbira pojedine manje konkurente iz ove regije. Najprije je preuzeto poslovanje perspektivne bijeljinske štedionice, 1899. godine. Ova akvizicija je izvršena kako bi banka proširila svoj posao sa

20 *Bosanski glasnik*, 1899, 176.

21 *Bošnjak*, br.17, 28. april 1892, 3.

22 *Sarajevski list*, 28. februar 1896, br. 25, 2.

23 *Četvrta redovna glavna skupština Privilegovane Zemaljske banke*, Sarajevo, 1900.

24 *Bosanski glasnik*, 1914, 538.

25 Muhamed Nametak, *Bankarstvo Bosne i Hercegovine u periodu austrougarske uprave, Privilegovana zemaljska banka na prekretnici*, Institut za historiju, Sarajevo, (2020.), 157, napomena 486.

proizvodnjom i trgovinom šljivom, pekmezom od šljiva i žitaricama. U tu svrhu uprava banke je 1903. odlučila da iznajmi građevinu, koja bi bila korištena kao skladište te bi u slučaju dobrog poslovanja banka imala pravo otkupa spomenute zgrade. Nešto kasnije, 1906. godine, Zemaljska banka je preuzela jedno od značajnijih preduzeća u trgovini šljivom, Brčansku štedionicu, koja je nastavila svoje postojanje u okviru filijale banke, osnovane 1899. godine.²⁶

Zemaljska uprava na čelu sa ministrom finansija Kallayem administrativnim mjerama sprečavala je osnivanje kreditnih ustanova sa etničkim predznakom. U periodu 1882-1903. nije osnovana ni jedna banka ili štedionica, koja je u svom imenu sadržavala odrednicu "Muslimanska", "Srpska" ili "Hrvatska".²⁷ Prilikom rasprave u Delegacijama Carevinskog vijeća, 5. juna 1902., na pitanje zašto nije dopušteno osnivanje srpske banke u Banjaluci, Kallay je odgovorio da je stanovište vlade da u jednoj zemlji gdje konfesionalizam čini osnovu nacionalizma, konfesionalizam i nacionalizam ne treba da se prenose i na ekonomsko područje, štaviše i na ban-

Pismo banke iz Budimpešte upućeno trgovcu Mahmut-agi Rešidbegoviću iz Gračanice

karstvo.²⁸ Nakon Kallayeve smrti i dolaska na čelo ministarstva Istvana Buriana, politika popuštanja u ovoj oblasti bila je vidljiva. Od 1903. do 1914. u Bosni i Hercegovini je osnovano 26 srpskih novčanih zavoda, osam muslimanskih, deset hrvatskih i šest mješovitih.²⁹ Mnoge od novoosnovanih ustanova nalazile su se na području sjeveroistočne Bosne. U periodu od 1903-1906. osnovane su slijedeće ustanove: Prva srpska štedionica u Brčkom (1905) sa dioničkim kapitalom od 150.000 kruna, Seljačka kreditna zadruha u Orašju (1905), Prva muslimanska zadruha u Tešnju (1906), Prva srpska štedionica u Bijeljini (1906) sa kapitalom od 200.000 kruna.³⁰

²⁶ Nametak M., (2020.), 92.

²⁷ Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Herzegovina (1878-1918)*, University of Washington Press, Seattle, 1963., 243.

²⁸ Enver Redžić, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini pred Delegacijama Carevinskog vijeća Austro-Ugarske Monarhije*, Prilozi o nacionalnom pitanju, Svjetlost, Sarajevo, 1963., 36.

²⁹ Ljubomir St. Kosier, Vasa Ristić, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Bankarstvo, Zagreb, (1924.), 11-12.

³⁰ Izvještaj o upravi (1906.) 365. Prva muslimanska zadruha je kasnije prerasla u Muslimansku trgovačku i poljodjelsku banku, 1911. godine. Ovaj zavod je 1906. osnovao Ademaga Mešić.

Hrvatska centralna banka, osnovana 1907. sa dioničkim kapitalom od 750.000 kruna, imala je među ostalim i filijalu u Tuzli. U Tuzli je postojao i Srpski kreditni zavod, osnovan 15. jula 1907., sa kapitalom u iznosu od 500.000 kruna. Avdaga Kučukalić je 1908. u Brčkom osnovao Prvu muslimansku banku sa dioničkim kapitalom od 200.000 kruna. Srpska narodna banka, osnovana 1911. od strane Gligorija Jeftanovića imala je svoju filijalu u Zvorniku.³¹ U Bosanskom Brodu je 1911. osnovana Hrvatska kreditna banka i štedionica sa kapitalom od 200.000 kruna.³² Razlika između domaćih i stranih novčanih zavoda bila je prevashodno u visini osnivačkog kapitala, ali i u činjenici da je većina banaka, štedionica i kreditnih zadruga u Sjeveroistočnoj Bosni poslovala sa jednom poslovnicom, u mjestu gdje su osnivane, odakle se njihovo poslovanje obavljalo u skladu sa potrebama tržišta. Strane banke se uglavnom šire preko svojih filijala u značajnija privredna središta u regiji, dok su sve dotične banke imale svoje sjedište u Sarajevu.

Završetak procesa osnivanja novčanih zavoda pred Prvi svjetski rat značio je stavljanje znatnih finansijskih sredstava na raspolaganje domaćem stanovništvu. Najznačajnije pitanje je kako je taj kapital korišten i koliko je doprinio pozitivnim promjenama u društvu. S obzirom na privredni potencijal ove regije, može

se zaključiti da su korisnici zajmova u slučaju manjih banaka i štedionica bili uglavnom ruralno stanovništvo i privatni poduzetnici. Ruralno stanovništvo se na osnovu vlasničkih odnosa dijelilo na slobodne seljake i kmetove. Slobodni seljaci uzimaju kredit iz više razloga, prije svega za kupovinu sjemena, poljoprivrednih mašina ili za izgradnju kuća, štala i hambara. Po važećim zakonima krediti su seljacima davani uz jemce i garanciju na nekretnine. Za kredite do 200 kruna bio je potreban jedan, a za veće iznose su bila potrebna dvojica.³³ Kmetovi s druge strane rjeđe ulažu u proizvodnju, ako su uzimali kredite to je uglavnom bilo u svrhu otkupa kmetskih posjeda. S obzirom na visoku produktivnost tla i mogućnost stvaranja viška u Sjeveroistočnoj Bosni, kmetovi iz ove regije su bili među najčešćim dužnicima banaka. To je dovelo do rasta cijene zemljišnih posjeda, prosječna cijena u zemlji u periodu od 1879. do 1904. iznosila je 640 kruna, od 1905. do 1910. cijena je bila 1270 kruna, a od 1911. do 1913. cijena je iznosila 1800 kruna.³⁴ Stanovnici urbanih naselja kreditno se zadužuju uglavnom zbog izgradnje kuća ili kupovine robe iz Monarhije. Pored toga, imućniji trgovci i veleposjednici podižu velike kredite za pokretanje ili proširivanje poslova, te proširivanja begluka. Kao i u ostatku Habsburške monarhije, postojala je, na žalost, i pojava bankrota usljed neispu-

31 *Bosanski glasnik* 1914. 545, 549, 557,

32 *Isto*, 558

33 Izvještaj o upravi (1906), 353–356.

34 Nedim Šarac, *Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine i agrarno pitanje*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine god.XI. Sarajevo, (1961.), 62-63.

njavanja obaveze otplate kredita. Nisu poznati tačni podaci za Sjeveroistočnu Bosnu, ali u jednom pismu uprave Zemaljske banke upućenom Zemaljskoj vladi, 1903. godine, navedeno je da je porastao broj sekvestracija imovine u Bosni i Hercegovinu te da je banka u kratkom periodu morala zaplijeniti 277 objekata zbog propasti njihovih dužnika.³⁵ Na kraju, lokalne zajednice su bile značajni korisnici tzv. komunalnih kredita, koji su služili za izgradnju infrastrukture. Ovi krediti uzimani su uglavnom za izgradnju vodovodne infrastrukture, zgrada uprave, ali i objekata poput kafana i hotela. Kafane su na prijelazu dva stoljeća bile važna središta socijaliziranja među stanovnicima gradova i manjih mjesta. Pored pića, neke kafane su posluživale i obroke, a bolje kafane imale su i svoje biblioteke, te je čitanje novina u kafanama bila jedna od specifičnosti i znakova prepoznatljivosti tadašnje buržoazije.³⁶ Zbog važnosti kafana mnoge lokalne vlasti grade tzv. gradske kafane, koje su bile centri okupljanja građanstva.

Političke i etničke razlike su se u potpunosti prenijele i na bankarstvo. Bosanski muslimani su bili u naročito osjetljivoj situaciji, jer među njima nije postojala kritična masa poduzetnika, koja bi podnijela teret za osnivanje novih novčanih ustanova. Konzervativno shvaćanje kamate, neodvojivog dijela svakog kredita, dugi niz godina sputavalo je osnivanje banaka sa muslimanskim ka-

pitalom. Kada je Adem-aga Mešić pokušao da osnuje banku u Tešnju, naišao je na veliki otpor bosanske uleme. Naročito se u tome isticala mostarska struja unutar Islamske zajednice, koja je urgirala da Halid ef. Sefić, direktor tešanjске medrese izda fetvu s ciljem zabrane dotične institucije. Mešić se suprotstavio takvom razmišljanju te je u privatnom razgovoru sa Sefićem isposlovao ukidanje ove zabrane. Iako je kamata bila zabranjena, u slučaju nužde, po Sefiću bilo je poželjnije da muslimani plaćaju kamatu muslimanskim bankarima nego nemuslimanskim. Ademaga Mešić je 1906. uputio zahtjev šejh-ul-islamu u Istanbul s molbom da se ovo pitanje riješi, vjerujući da bi pozitivan odgovor iz Istanbula imao presudan utjecaj na buduće finansijske poduhvate. Istanbul se još uvijek smatrao glavnim gradom, budući da je sultan de jure bio suveren Bosne i Hercegovine, a stav tamošnjih vjerskih autoriteta mogao je biti presudan. Pored toga, bosanski muslimani bili su, emotivno, vezani za Osmansko carstvo i uvažavali su stavove tamošnjih autoriteta u brojnim pitanjima kao što je vakufsko-mearifska autonomija. Naglašeno je da su muslimani u Bosni i Hercegovini ugroženi postojećim stanjem, jer ne mogu da se zaduže kod muslimanskih kreditnih ustanova što ih je dalje prisiljavalo da se zadužuju kod nemuslimana i da svojom imovinom garantiraju te kredite. Nesipunjavanje obaveza dovodilo je do gubitka imo-

35 ABiH, ZMF, Opći akti, 225/1904.

36 Mary Sparks, *The Development of Austro-Hungarian Sarajevo, 1878-1918, An Urban History*, Bloomsbury, London, New York, (2016.), 168.

ISPOSTAVA DOBOJ
ZEMALJSKE BANKE
ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Doboj, 6. juna 1928.

Brzjavi: „ZEMBANKA“ Gosp. Mahmutaga Rešidbegović,

Gračanica.

2046

Čast nam je izvijestiti Vas, da smo uknjižili na Vašem računu: *Rešid*
za kupljenih 20 akcija našeg zavoda 1927
„ prevoz i utovar 16 sand.duvana Brod

na Vaš teret	u Vašu korist	Vrijednost
Dinara	Dinara	
	280.-	juni 6.
56.-		maj 29.

S poštovanjem:
Za ispostavu Doboj zemaljske banke
za Bosnu i Hercegovinu

2. b. br. 118 - Bos. Pošta, X. 111 - 11

Obavijest o knjiženju -Zemaljska banka - ispostava Doboj

vine i postepenog slabljenja muslimana. Zbog toga je bilo potrebno osnivanje muslimanske banke, koja bi trgovcima i zanatlijama muslimanima dala zajmove. Ismail Hakki Monastirli, član mešihata u Istanbulu dao je zeleno svjetlo sa širokim obrazloženjem, koje se u suštini može svesti na tezu da “potreba čini zabranjene stvari dozvoljenim”.³⁷ Fetva iz Istanbula otvorila je vrata osnivanju muslimanskih kreditnih ustanova, te je vrlo brzo nakon nje došlo do otvaranja više takvih institucija, između ostalog i na području Sjeveroistočne Bosne.

Najznačajniji arhivski fond, koji prati tokove novca u Bosni i Hercegovini je fond Privilegovane zemaljske banke, koji se čuva u Arhivu Bosne i Hercegovine.

To je jedina banka, čiji je fond u najvećoj mjeri sačuvan, drugi novčani zavodi tek sporadično se spominju kroz druge arhivske fondove poput fonda Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade u Sarajevu. Međutim, tu se radi prije svega ili o sumarnim izvještajima ili o sjedincama skupština, koje nisu razmatrale dodjeljivanje kredita. Na osnovu sačuvanih dokumenata, možemo zaključiti da je regija sjeveroistočne Bosne bila jedno od kreditno najaktivnijih područja u zemlji, što znači da je bila i privredno jedna od najvitalnijih.

Od druge polovine 1899. do kraja prve polovine 1900. godine uprava Zemaljske banke dodijelila je više velikih kredita u ovu regiju. Firmi Pere Uljarevića iz

37 Edin Delić, *Challenges of Modernity: Issue of Interest and Establishment of Modern Financial Institutions by Bosnian Muslims (1878-1918)* European Journal of Islamic Finance, Torino, (2024.), 59-60.

СРПСКА КРЕДИТНА БАНКА

— у БРОДУ н/С. —

(деоничарско друштво.)

Уплаћена деон. главница

Круна 600.000

Жиро-рачун код Аустро-Угарске Банке.

Рачун бр. 8619. код кр. уг. поштанске штедионице.

Адреса за депеше: СРБАНКА.

Интерурбан-Телефон: 23.

Брод н. С. 2. Марта 1905

L. sp.

R. M. Rajicbegovic

Gračanica

Примили смо Вашу пош. карту од
 од 28. по којој с овим јављаме Вам, да ћемо Вам дисп.
 листи послати и потврдама поже.

Ако смо Вам јуче депешали према
 приједној Копији, да неће плаћамо 77% 12/130 77% и
 новим пресамма франко вагон В. Брод и биће нам
 драго ако паром депешом потврдите.

СРПСКА КРЕДИТНА БАНКА
 у БРОДУ н/С, ДЕОНИЧАРСКО ДРУШТВО

Belovita

Korespondencija sa Srpskom kreditnom bankom u Brodu

Brčkog dat je kredit u iznosu od 30.000 kruna za proširenje poslovanja. Kredit u identičnom iznosu dobio je i Savo Kojdić iz Brčkog dok je Bakir-begu Tuzliću iz Bijeljine dodijeljen kredit od čak 220.000 kruna. Mujaga i Avdaga Mulamehmedović su dobili kredit u iznosu od 32.000 kruna. Pored domaćih ljudi, kredite su dobijali i stranci, bilo u svojstvu poslovnih ljudi, bilo kao kolonisti, koji su hipotekarnim kreditima gradili nova naselja u Bosni i Hercegovini. Tako je Stefan Simon iz Bijeljine dobio kredit od 26.000 kruna, a Stefano Gordignano iz Tuzle 24.700 kruna. Pored privatnih dužnika dodijeljen je i komunalni kredit kotarima Gračanica u iznosu od 8.000 kruna i Donja Tuzla u iznosu od 510.000 kruna.³⁸ U narednim godinama broj kredita i iznosi novca u kreditima pokazuju tendenciju rasta. Trgovac Muharem-aga Kunosić iz Tuzle 1903. dobija kredit od 30.000 kruna, kao jemci kredita pojavljuju se trgovci Omer-aga Nalić i Muradif-beg Trnovljuković. Posredstvom Zemaljske vlade, kredit je dobio i Zija-beg Pašić iz Bijeljine u iznosu od 27.000 kruna. Interesantno je da je među korisnicima kredita bilo i žena poduzetnica, što pokazuje kako privredna dinamika probija dotadašnje društvene norme. Gospa Mihajlović iz Tuzle, veleposjednica i trgovkinja te godine dobila je hipotekarni kredit u iznosu od 25.000 kruna. Za ovaj kredit joj uopće nisu bili potrebni jemci, jer je

garancija za kredit bila njezina imovina u vrijednosti od 53.000 kruna. Te godine veliki kredit je dobio i Osman Salihović iz Bijeljine u iznosu od 40.000 kruna, a kao jemac je upisan Hadži Salih Kučukalić.³⁹

Pored kredita privatnim poduzetnicima, zabilježeni su i krediti velikim industrijskim preduzećima, 1905. godine usorskoj šećerani Zemaljska banka odobrila je kredit u iznosu od 500.000 kruna. Veleposjedniku Alirizi Hadžialipašiću iz Brezova polja odobren je kredit u iznosu od 60.000 kruna, a kao garancija za kredit poslužila je njegova imovina u dvostrukoj vrijednosti kredita. Hotelier Franz Brozović iz Brčkog dobio je iste godine dva kredita u iznosu od 28.000 kredita, od čega je 10.000 bilo predviđeno za izgradnju novog objekta hotela. Iste godine komunalni kredit za izgradnju urbane infrastrukture dobila je i gradska općina Bosanski Brod u iznosu od 42.000 kruna.⁴⁰ Uobičajena pojava prilikom zahtjeva za zajmovima bila je da su razne katoličke ustanove tražile velike iznose kredita, koji su uglavnom odobravani. Početkom 1906. Kongregacija kćeri Božije ljubavi iz Tuzle dobila je kredit od banke u iznosu od 23.000 kruna. Neke begovske porodice u pojedinim godinama zaduživale su se preko više svojih članova. Tako je 1906. porodica Tuzlić uzela 150.000 kruna kredita. Bakir-beg je uzeo 60.000, Hanifa Muftić-Tuzlić 50.000 i Fatima Tuzlić 40.000

38 ABiH, ZMF, Opći akti 6067/1900. Protokol sastanka uprave Zemaljske banke održanog u Beču 27. aprila 1900.

39 ABiH, ZMF, Opći akti 121380/1903. Protokol sastanka uprave Zemaljske banke održanog u Sarajevu 27. aprila 1903.

40 ABiH, ZMF, Praesidial, 11605/1905.

kruna. Te godine se i gradska općina Bosanski Šamac zadužila sa iznosom od 30.000 kruna.⁴¹

Slijedeće godine pružaju slične podatke, koji su utoliko značajni jer pokazuju da se kreditno poslovanje proširilo na cijelu regiju. Trgovac Pano Panić iz Bijeljine dobio je kredit u iznosu od 20.000 kruna, za šta je kolateral bila njegova imovina u dvostruko većem iznosu. Trgovac iz Bosanskog Broda Pero Kostić dobio je kredit u iznosu od 60.000 kruna, a hafiz Mustafa Duraković iz Gradačca kredit u iznosu od 25.000 kruna. Oba kredita bila su osigurana nekretninama u dvostruko većem iznosu od vrijednosti odobrenih kredita. Iz Gradačca je i firma "Eduard Peleš i drugovi" dobila kredit u iznosu od 109.000 kruna. Od 1907. kao novina u poslovanju banke javlja se i pojava zbirnog otkupa kmetovskih selišta. Naime, poznato je da je zemaljska uprava od samog ulaska u Bosnu i Hercegovinu dopustila otkup kmetovskih imanja uz obostrani pristanak vlasnika i zakupaca. Međutim, tu se radilo o individualnim slučajevima. Te godine kmetovi iz više sela s područja Sjeveroistočne Bosne otkupili su se odjednom, pri tome uzevši velike hipotekarne kredite. Banka je odobrila 58.310 kruna kmetovima iz Crkvine kod Bosanskog Šamca, kmetovima iz Skugrića kod Modriče 28.650 kruna, kmetovima iz mjesta Tišina kod Bosanskog Šamca 120.370 kruna, kmetovi iz

sela Tramošnica kod Gradačca 29.350 kruna, kmetovima iz Jakeša, kotar Derventa odobreno je 30.650 kruna. Iz istog kotara, mjesto Dolnja Dubica kmetovi su dobili 23.210 kruna za otkup svojih selišta.⁴²

Da su povoljni krediti bili jedan od preduslova za početak bilo kakvog ozbiljnog poslovnog poduhvata, čak i kad se radilo o izuzetno imućnim građanima govori i podatak da je Bećir-beg Gradašćević, predstavnik najbogatije porodice iz tog dijela Bosne i dugogodišnji gradonačelnik Gradačca početkom 1908. uzeo zajedno sa svojim ortacima kredit od 125.000 kruna za neodređeni posao.⁴³ Iste godine kmetovi iz Čardaka, kotar Modriča su otkupili svoja selišta za iznos od 85.000 kruna. S obzirom da se brojni veleposjednici spominju više puta kao dužnici u relativno kratkom vremenskom periodu, jedna od mogućih teorija jeste da su pojedini begovi padali u dužničko ropstvo. Tako je Zijabeg Pašić 1908. godine, nedugo nakon prethodno uzetog kredita, ponovo se zadužio kod Zemaljske banke u iznosu od 40.000 kruna. Tom prilikom je još jednoj osobi čije ime nije navedeno, ali jeste prezime, Pašić, također iz Bijeljine dodijeljeno 70.000 kruna.⁴⁴ Petar Kočić je u saboru 1911. godine, povodom rasprave o teškom stanju u agraru, rekao da je 670 aga u banjalučkom kotaru uzelo 1.300.000 kruna kredita, koji su bili osigurani nji-

41 ABiH, Fond Privilegovane zemaljske banke (PZB BiH), kutija 18, Protokol sastanka uprave održanog u Beču 21. Novembra 1906.

42 ABiH, Fond PZB BiH, kutija 18, Protokol sastanka održanog 9. aprila 1907. u Sarajevu

43 ABiH, Fond PZB BiH, kutija 18, Protokol sastanka održanog 9. aprila 1908. u Beču

44 ABiH, Fond PZB BiH, kutija 18, Protokol sastanka održanog u Beču 24. Novembra 1908.

Dopis banke i mjenjačnice Zagreb - trgovcu Galibu Rešidbegoviću iz Gračanice, 1908.

hovim čiflucima, tj. kmetovskim imanjima.⁴⁵ Sa sigurnošću se, na osnovu podataka koje imamo, može reći da je zemljoposjednički sloj bio značajan dužnik Zemaljske banke.

Slijedeće, 1909. godine ponovo su kmetovi jedni od značajnijih vjerovnika bankovnih zajmova. Te godine otkupili su se kmetovi iz Doknja kod Tuzle i Branešića, kotar Prnjavor, za iznos od 43.500, odnosno 38.900 kruna.⁴⁶ Korisnici kredita su bili i manji novčani zavodi, koji su na tržištu novca tražili kapital, kako bi mogli početi sa radom. Srpski kreditni zavod iz Tuzle je 1909. podigao kredit kod Zemaljske banke u iznosu od 100.000 kruna. S obzirom da ova institucija nije imala svoju imovinu, jemci za ovaj kredit bili su svi članovi uprave. Ova pojava govori da su se manje banke često zaduživale kod većih po povoljnijim

uslovima da bi onda koristeći parolu "Naš novac za naše potrebe" isti novac pod nepovoljnijim uslovima davali svojim sunarodnjacima. Iste godine slobodni seljaci iz mjesta Buk, kod Brčkog zadužili su se skupno u iznosu od 41.000 kruna. Upečatljiv je te godine bio i kredit koji je podigla gradska općina Tuzla u iznosu od 1.450.000 kruna za izgradnju komunalne infrastrukture.⁴⁷ Ponekad su banke otkupljivale dug pouzdanih dužnika, među kojima su najčešće bili državni organi. Građevinska firma iz Tuzle Candotti & Cordignano podigla je početkom 1910. 70.000 kruna kredita, a banci je kao kolateral ustupila svoja potraživanja iz Tuzle i Bijeljine.⁴⁸ Iste godine Prva muslimanska trgovačka banka iz Bijeljine zadužila se kod Zemaljske banke u iznosu od 20.000 kruna. Za otkup svojih imanja kmetovi Ali-bega Alajbegovića iz mjesta Vranjak, kod Gradačca uzeli su kredit u iznosu od 136.250 kruna. Tuzlanska pivara u vlasništvu industrijalaca Taussiga i Kohna uzela je kredit od 42.000 kruna, pored već postojećeg duga od 138.000 kruna s ciljem povećanja proizvodnje. Pored ovih dugova, kredite su dobili i kolonisti iz Brčkog i Bijeljine—Šandor Matias i Christian Leitenberger.⁴⁹ Adem-aga Mešić, koji je bio veliki zagovornik nezavisnog bosanskomuslimanskog bankarstva, podršku za svoje nakane također je tražio kod Zemaljske banke, koja mu

45 Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1911. II zasjedanje, svezak 3 Sadržajevo (1911), 1719.

46 ABiH, Fond PZB BiH, kutija 18, Protokol sastanka održaog 23. marta 1909 u Beču

47 ABiH, Fond PZB BiH, kutija 18, Protokol sastanka održanog 17. novembra u Beču

48

49 ABiH, Fond PBZ BiH, Protokol sastanka održanog 17. novembra 1910. u Beču.

je 1911. dala kredit u iznosu od 250.000 kruna.⁵⁰ Ovaj novac mu je omogućio da svoje *Muslimansko trgovačko i poljodjelsko društvo* slijedeće godine transformira u dioničko društvo *Muslimansku trgovačku i poljodjelsku banku*.⁵¹

ZAKLJUČAK

Prethodno navedeni podaci o kreditima, svakako da nisu jedini krediti koji su dati na korištenje privatnim i pravnim subjektima u Sjeveroistočnoj Bosni za vrijeme Austro-Ugarske uprave. Zbog brojnosti tih kredita, ograničili smo se tek na nekoliko primjera, koji su sačuvani u arhivu Privilegovane zemaljske banke, koji ilustruju demografiju kreditnih vjerovnika u ovom periodu. Za svaki primjer, koji smo naveli postoji nekoliko sličnih slučajeva, koji nisu navedeni s obzirom na dužinu ovog rada. Ipak, prikazani krediti pokazuju da su suvremeni tokovi novca prodrli u najdublje pore bosansko-hercegovačkog društva, te da svi slojevi stanovništva svoje finansijske potrebe rješavaju putem zajmova. To je jedna od najkrupnijih novina, koje je nova vlast donijela u Bosnu i Hercegovinu i jedan od pogona svih drugih promjena, koje su nastupile na prijelazu dva stoljeća u zemlji. Važno je napomenuti da je država pomno pratila kreditni posao svih novčanih zavoda i brinula o pravima vjerovnika, prilikom čega je doneseno više zakona, koji su regulirali kreditno tržište i štitili prava dužnika. Zemaljska

vlada je 30. juna 1907. donijela Zakon o lihvi i kamati, kojim je nastojala da zaštiti stanovništvo od izrabljivanja. U članu 1. Zakona o lihvi jasno je naglašeno da "ko daje ili produžuje kredit i pri tom lakoumnost ili poznatu mu nevolju, slab um, neiskustvo ili uzrujanost onoga koji uzima kredit, izrabi time da se njemu... dadu takove koristi na imovini, koji su kadre da prouzroče, ili uskore ekonomsku propast onoga koji uzima kredit krivac je prestupka i kazni se strogim zatvorom od 1 do 3 mjeseci i globom od 200 do 1000 kruna".⁵² Državna vlast je htjela da širenjem kreditnog poslovanja problemi društva, kao što su agrarno pitanje i nizak stepen produktivnosti agrara riješe subjekti, koji su bili direktno uključeni, bez obaveze države da se finansijski opterećuje. S današnje distance može se reći da ti ciljevi nisu u potpunosti ostvareni, jer Austro-Ugarska nije riješila agrarno pitanje, a nije u potpunosti izvršena ni industrijalizacija zemlje. Međutim, na primjeru Sjeveroistočne Bosne, vidljivo je da su privredno aktivne regije imale velike dobrobiti od dostupnosti povoljnog kredita i da je mogućnost dobijanja kredita za mnoge bila rješenje njihovih problema. Doprinos, koje je kredit kao pojava donio osjetili su svi stanovnici ovog dijela zemlje i u odnosu na period prije dolaska Austro-Ugarske predstavljali su značajan korak u transformaciji i modernizaciji Sjeveroistočne Bosne.

50 ABiH, Fond PBZ BiH, Protokol sastanka održanog 21. novembra 1911. u Beču.

51 Muhamed Nametak, (2020.), 102.

52 Glasnik zakona i naredbi (1907.), zakon 90, 209.

SUMMARY

CREDIT OPERATIONS IN NORTHEASTERN BOSNIA, 1878–1914

The credit data previously mentioned are certainly not the only loans issued to private and legal entities in Northeastern Bosnia during the Austro-Hungarian administration. Due to the large number of such credits, we have limited ourselves to just a few examples preserved in the archives of the Privileged Provincial Bank, which illustrate the demographics of credit recipients in this period. For each example we cited, there are several similar cases that were not included due to the length of this paper. Nevertheless, the presented credits demonstrate that modern financial flows had penetrated the deepest layers of Bosnian-Herzegovinian society, and that all segments of the population were addressing their financial needs through loans. This represents one of the most significant innovations introduced by the new regime in Bosnia and Herzegovina and one of the driving forces behind the broader societal changes that took place at the turn of the century. It is important to note that the state closely monitored the credit operations of all financial institutions and took care to protect the rights of lenders, enacting several laws to regulate the credit market and safeguard the rights of borrowers. On June 30, 1907, the Provincial Government passed the Law on Usury and Interest, which aimed to protect the population from exploitation. Article 1 of the Law on Usury clearly states: "Whoever grants or extends credit, and in doing so exploits the recklessness, known distress, weak mind, inexperience, or agitation of the borrower, thereby securing benefits from the borrower's property that are capable of causing or hastening the borrower's financial ruin, is guilty of a criminal offense and shall be punished with strict imprisonment of 1 to 3 months and a fine of 200 to 1,000 crowns." The state sought to ensure that the problems of society, such as the agrarian question and the low productivity of agriculture, would be addressed by the subjects directly involved through expanded credit activity, without placing a financial burden on the state itself. From today's perspective, it can be said that these goals were not fully achieved, as the Austro-Hungarian administration failed to resolve the agrarian issue and did not fully carry out the industrialization of the country. However, the example of Northeastern Bosnia clearly shows that economically active regions greatly benefited from the availability of affordable credit, and that the possibility of obtaining a loan provided a solution to many people's problems. The advantages brought by credit as a financial instrument were felt by all residents of this part of the country, and in comparison to the period before the arrival of Austro-Hungarian rule, they represented a significant step in the transformation and modernization of Northeastern Bosnia.

Kokadu